

TELLÉR GYULA EMLÉKÉRE

F E K E T E B A L Á Z S

Tellér Gyula halála korszakhatár. Az én életemben biztosan, és szerintem a magyar közgondolkodás történetében is. Egy olyan ember távozott közülünk, aki 1934-ben született, így gyermekként a két világháború közötti időszakban nőtt fel; átélte a II. világháborút, ami számára az előretörő szovjet csapatok előli, Németországban véget érő meneküléssel és kalandos családgyűjtéssel zárult le; ezt követően látta a háborút követő újjáépítést és a szovjet típusú diktatúra berendezkedését; ifjúkorát az '50-es években töltötte, élete valószínűleg legnagyobb kudarcával, származása miatt ugyanis nem vették fel egyetemre; 1956-ban személyesen részt vett a Kossuth téri tüntetésen; a '60-as évektől a tanítás mellett bekapcsolódott az irodalmi életbe műfordítóként és autodidakta módon szociológiát tanult; a '80-as években egyre közelebb került a korszak ellenzéki kezdeményezéseihez, aztán az 1989-es rendszerváltás aktív résztvevője; az első szabadon választott parlament képviselője az SZDSZ-frakció tagjaként, mindemellett szorosán követi a társadalmi folyamatokat, így a '90-es kezdődő és egyre mélyülő társadalmi-gazdasági válság tanúja volt; 1996-tól kidolgozta és aktívan népszerűsítette a „polgári Magyarország” gondolatát, amely hamarosan a politikai jobboldal gondolkodásának referenciapontjává vált, 2006 és 2010 között a Fidesz képviselője volt; 2010-et követően már nem vállalt aktív politikai szerepet, hanem a miniszterelnök tanácsadója volt, egészen 2023. május 25-én bekövetkezett haláláig.

Végiggondolni is kihívás, micsoda történelmi tapasztalat egyesülhet egy ilyen életpályában. Része a 20. század második felének magyar történelme (amit ha viharosnak vagy kihívásokkal telinek nevezünk, még nem biztos, hogy teljesen jól megragadtuk a lényegét); kiemelt szerepet kapnak benne a II. világháborút követő európai folyamatok, a vasfüggöny „leeresztésétől” a szintén korfordító Ukrajna elleni orosz agresszióig, hiszen köztudott, hogy Tellér Gyula fiatalokora óta megszelídíthetetlen tudásvágya okán és impozáns nyelvismerete segítségével szenvedélyesen követte a nemzetközi történéseket, folyamatokat; és mindez elválaszthatatlan saját, személyes, megélt történelmétől, amelyben a nem mindig pozitív családi és más személyes történések keretezték a fentieket. Nem tudom, áldás-e vagy átok ennyit látni a világból, és mindezt cselekvő emberként (*zoon politikon*) végigélni. Abban viszont biztos vagyok, hogy ez a hatalmas élettapasztalat olyan perspektívákat kínált számára, melyek számunkra biztosan elérhetetlenek, egyszerűen azért, mert egy más korszak teljesen más körülményei között felnőtt szereplői vagyunk. Nem tudom úgy olvasni az írásait, hogy ne jutna eszembe, milyen élettapasztalatok és azokból kiformalódó megértés alapján írja le véleményét, és bármennyire is fájdalmas ezt kimondani, egyszerűen az élet feltartóztathatatlan örök törvényszerűségei miatt mindez végleg elveszett a számunkra és a magyar közélet számára is. Pótolhatatlanul.

A TELLÉR-HATÁS

Soha semmilyen formális értelemben nem voltam tanítványa, mégis úgy érzem, hogy tőle kaptam és tanultam talán a legtöbbet. 2001-es, teljesen véletlenszerű megismerkedésünket követően szorosabb kapcsolatban maradtam vele, utoljára a halála előtt egy hónappal beszélünk telefonon, hogy feltétlenül találkozunk kell, amint újra hazajöhet a sikeres kezelés után a kórházból. Két könyv várt rá előkészítve a polcomon, melyekről már korábban beszélgettünk, és megígértem, hogy viszek neki példányokat. Azóta sem tudtam őket onnan elvenni...

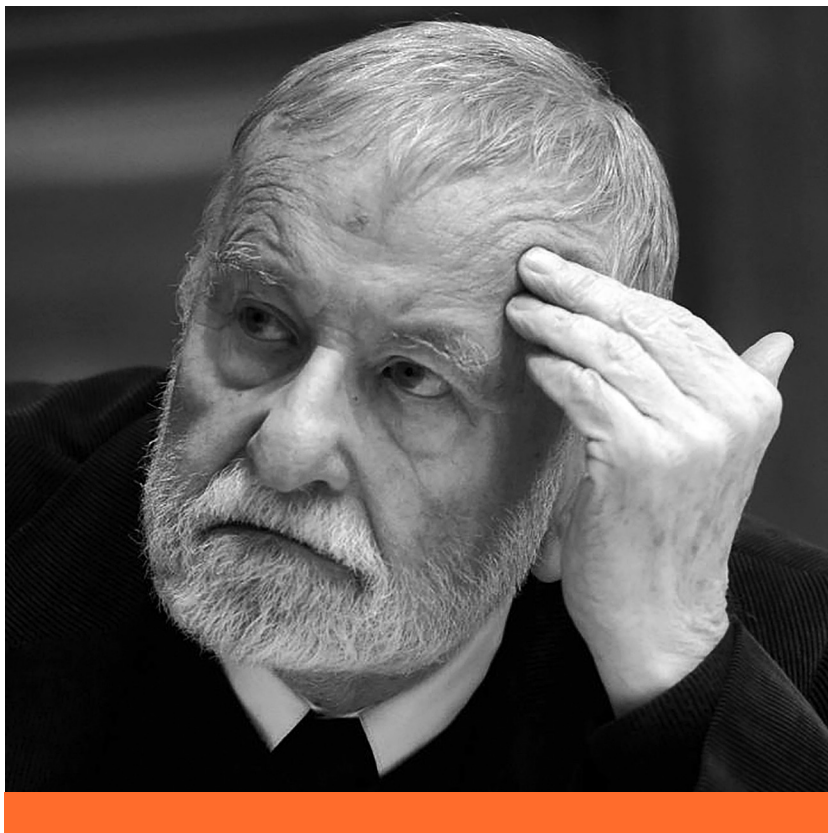
Valamit láthatott bennem, és én is láttam benne valamit. Nagyon gyorsan egyfajta atyai jó barátta vált a számomra, aki mindig segített valódi tanácsok-

Tellér Gyula: Született-e „Orbán-rendszer” 2010 és 2014 között? (részlet)

A napi politikai tapasztalat azt mutatja: a közösségelvű rendszer építése megindult és előrehaladt. A címben feltett kérdésre tehát a válaszom még egyszer: igen, 2010 és 2014 között született új rendszer. Vagy legalábbis „elkezdett születni”. Az is igaz azonban, hogy közben a rendszerváltás rendszere nem szűnt meg létezni. Kétségtelen: eszmei alapjainak kudarcát sokan átlátták. Ezáltal s az Alaptörvényben lefektetett alternatíva hatására uralkodó mentalitás jellegéből – s vele választói támogatottságából – sokat veszített. Kétségtelen: a nagypolitikai intézmények (államelnök, miniszterelnök, az országgyűlés elnöke) mellett az alapintézményekben (AB, LÜ, Kúria, országgyűlési biztosi intézmény, MNB, Költségvetési Tanács, NAV stb.) elfoglalt pozícióiból nagyrészt kiszorult. Kétségtelen: a Kádár-kori „megalvadt struktúrák” és az újabb keletű maffiaszerű informális hálózatok kitakarítása sikeresen továbbhaladt (Biszkú, fővárosi ingatlanpanamák, a titkosszolgálatok vagy a rendőrség és egyes bűnözők kapcsolata). Kétségtelen: a reprodukciós intézményekben – s elsősorban a közoktatásban – uralkodó helyzete megrendült. Kétségtelen: az államigazgatás kulcspozícióit hívei elvesztették. Kétségtelen: a területi önkormányzatokban is hívei erős kisebbségbe szorultak. Kétségtelen: a kormány gazdaság szervező munkája nyomán gazdaságpolitikai elképzelései s ezek értelmiségi és intézményi hordozói jelentőségüket veszítették. Kétségtelen: a munkahelyvédelem, a rezsi-csökkenés és más szociálpolitikai intézkedések hatására a szakszervezetek harcossága alábbhagyott. Kétségtelen: a közvéleménykutatások a rendszerváltás rendszere helyreállításában érdekelt pártok támogatottságát a kormánypártokénál mindig kisebbnek mutatták. Mégis, mindezek ellenére az előző rendszer két legfontosabb alkotórésze: a nagy társadalmi tehetetlenségű (alig átalakítható) tömegbázisa és a tömegbázist mozgósító, falanxszá szervező – s immár a pusztai politikai létéért küzdő – elitje (erőteljes értelmiségi és sajtótámogatással és – mint láthatuk – erőteljes euroatlanti támogatással) továbbra is létező valóság. S főleg: a választás pillanatában koncentrálható ereje pontosan kiszámíthatatlan. A 2014-es választásnak tehát van tétje!

Ha a 2014-es falanx vezető erőire és a korábbi ciklusokban leszerepelt vezető személyeire (Bajnaira, Bokrosra, Gyurcsányra, Fodorra, Kunczéra, Bauerra, Lendvaira, Kovácsra) vetünk egy pillantást, elmondhatjuk: a rendszerváltás negyedszázados történetében soha ennyire tiszta formában még nem jelent meg a rendszerváltó küzdelem korábban leírt alapjellege, az, hogy benne, általa az egyik oldalon a szocializmus utódcsoportjai küzdenek hatalmi eszközeik és hatalmuk fenntartásáért, a másikon a rendszerváltásnak – a „rendszerváltás rendszere” formájában félúton megrekedt – folyamatát folytatni és bevégezni akaró rendszerváltók lépnek fel. Ez utóbbiak ráadásul egy új, világos rendszer-alternatíva képviselőit. A 2014-es választások tétje: poszt-szocializmus vagy új, nemzetelvű rendszer! A választók nem egyszerűen pártok vagy párt-csoportosulások között, hanem rendszerek között választanak.

Nagyvilág, 2014/3. 366–367. oldal

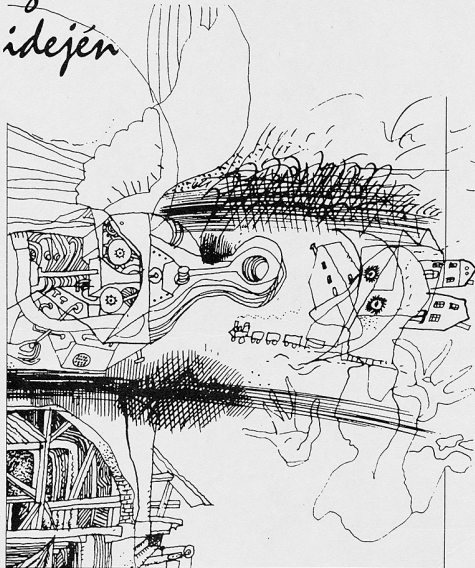
Tellér Gyula (1934–2023)
(PestiSrácok.hu)

kal, amikor valamilyen nehezebb helyzetbe kerültem, munkával kapcsolatos ügyektől családi problémáig. A halála kapcsán született cikkekből azt látom, hogy a legtöbben politikai szereplőként tekintenek rá, és oldaltól függően méltatják (a polgári Magyarország gondolatának kidolgozója) vagy démonizálják (az orbáni illiberalizmus főideológusa), a személyesebb hangú cikkekben esetleg előkerül megkérdőjelezhetetlen műfordítói és irodalmi munkássága is, de az embert szinte árnyékként sem látom feltűnni. Pedig számomra elsődlegesen ember volt, egy olyan jó ember, aki nélkül biztosan nem jutottam volna el oda, ahol most vagyok. Ő bátorított, talán úgy, mint őt anno Weöres Sándor a műfordításra, hogy annak ellenére, hogy jogi egyetemre járok, foglalkozzak társadalomtudományokkal és irodalommal; ő bátorított, hogy kezdjem el tanulmányaimat Leuvenben, annak ellenére, hogy amikor felvettek, még nem állt rendelkezésemre a tandíj teljes összege; és ő bátorított, hogy kezdjek írni, próbálkozzak és keressem a számomra megfelelő kifejezési formákat a tudományos írás mellett. Ezzel párhuzamosan fokozatosan bevezetett különféle értelmiségi körökbe (Magyar Polgár Együttműködés Egyesület, egykori *Heti Válasz* vagy a *Nagyvilág* „világa”), ezeken keresztül sokakat megismerhettem és értékes tapasztalatokat szerezhettem igen fiatalon. Ha ő nem foglalkozott volna végtelen türelemmel annyit velem, nem vagyok benne biztos, hogy ma lenne egy önazonos és alapvetően boldog életem, már amennyiben boldogság alatt azt értjük, hogy valaki meg tudja találni a helyét a világban, és ezzel meg is tud elégedni.

Amikor az életemen mély nyomot hagyó „Tellér-hatásról” mesélek valakinek, mindig meg kell említenem, hogy az nem történhetett volna meg az „Angelika-egyetem” és középkorias díszletei nélkül. Noha sok helyen találkoztunk, beleértve különféle „irodáit” is, törzshelyünk legalább egy évtizedig az Angelika presszó volt a Batthyány téren. Sokat mesélt arról, hogy a ’80-a években ez a presszó az ellenzékiek egyik találkozóhelye volt, hogyan próbálták „a szervek” lehallgatni az itteni beszélgetéseket, és ebből néha milyen komikus jelenetek alakultak ki. Itt cseréltünk könyveket, itt kaptam tőle egyes kézirataim kapcsán szigorú, de mindig építő bírálatokat, itt mesélt sokat az életéről, irodalomról vagy éppen a rendszerváltásról, s itt hangzott el az egyik

Tellér Gyula

*Hatalomgyakorlás
az MSZP-SZDSZ koalíció
idején*

Tellér Gyula könyvei:
*Hatalomgyakorlás
az MSZP-SZDSZ koalíció
idején* (1999)
és a *Cikkek, esszék, elemzések*
első kötete, *A rendszerváltás
rendszere* (2006)

legfontosabb tanács, amit valaha valakitől kaptam. Harminc éves korom körül volt egy válságosabb periódus az életemben, túl nagyok éreztem a családi és a szakmai nyomást, és ezzel párhuzamosan az akkor végeláthatatlan küzdelmek miatt kezdtem elveszíteni a hitemet abban, hogy van értelme annak, amit csinálok, ahogy élni próbálok. Végtelen empátiával hallgatta sirámainkat és problémáimat – később rájöttem, hogy azok össze se hasonlíthatók azzal, amiken ő ment keresztül élete során, kicsit szégyelltem is magam utólag, hogy ilyesmivel traktáltam –, majd csak annyit mondott: „Balázs, ha én egyáltalán mondhatok bármit, akkor szerintem ez az élet maga a küzdelem, és azért élünk, hogy ezt a küzdelmet végigcsináljuk!” Soha még semmi nem volt rám olyan hatással, mint ez a mondat, azt hiszem abban a pillanatban teljes valómmal megértettem valamit az életből, és ezzel a korábbi, megoldhatatlannak tűnő problémáim is teljesen más színben tűntek fel. És mondanom se kell: hamarosan meg is oldódtak.

SZELLEMI HAGYATÉK

Mit tanultam tőle? Azt hiszem, szemléletmódot. E szemlélet nem írható le politika- vagy társadalomfilozófiai tisztasággal és rendszerességgel, hiszen nem pusztán könyvekbe írt tudás összegzése, hanem személyes interakcióban születő és számomra megélt élettapasztalat. De a főbb sarokpontjait képes lehetek megmutatni, elsődlegesen nem a pusztán ismeretátadás, hanem a továbbgondolás céljával. Semmi sem lenne idegenebb Tellér Gyula szellemi hagyatékától, mint hogy leírt betűsorokként szikár dogmákká merevedjenek gondolatai.

A hamleti ember. Feltétel nélkül hitt az emberben. Meg volt győződve róla, hogy az emberben komoly képességek rejlenek, gondoljunk csak közösségteremtő adottságaira, hatalmas civilizációs teljesítményeire és mindebben az egyéni teremtő szerepére. Mindezek háttérben pedig a morális emberi cselekvés képessége áll, melyet ő az emberi minőség legfontosabb tulajdonságának tartott. Az egyik meghatározó írásában, *Támadás Hamlet ellen*, remekül

mutatja be milyen kihívásokkal kerülhet szembe és milyen történelmi nyomás alatt áll az általa ideálisnak látott, önálló erkölcsi döntést hozni képes és azért felelősséget vállalni tudó – (klasszikus kanti értelemben vett) autonóm – ember. Különösen háborzongató e szöveget azzal a szemmel olvasni, hogy mindezt 2001-ben írta, amikor még az internet messze nem azt jelentette, mint ma, okostelefonok nem is léteztek, és a *woke* gondolkodásmód is maximum szűk egyetemi tanszékek vitafóruma volt. A diktatúrák, a piaci alapú gondolkodás és a különféle területeken teret nyerő relativizálás mind-mind az ember manipulálhatóságát erősíti fel, és ezzel hamleti képességeit gyengíti. Azonban, ő mégis optimista, szerinte a hamleti ember mintáinak mindennapi cselekedeteinkben történő megvalósítása a világ minőségének újragondolásához, újrafelépítéséhez vezethet. A világot szerinte elsődlegesen saját cselekedeteink minőségével formálhatjuk, nem pedig elvont eszmék szolgálatával.

Kultúra. A kultúráról sosem írt explicit módon, valószínűleg azért, mert fel sem merült benne, hogy erről írnia kellene, de mégis, megtanulhattam tőle az európai – a legtágabb értelemben – és az egyetemes kultúra feltétlen tiszteletét. Nem lehetett vele úgy beszélgetni, hogy ne kerüljön szinte azonnal elő egy író, egy regény vagy egy vers, mely segíthet a téma jobb és átélhetőbb megvilágításában. A kultúra valójában közkinccs, mivel azt a tudást és tapasztalatot őrzi, mely segítségével tökéletesíthetjük magunkat, és szembeszállhatunk a hamleti létünket veszélyeztető jelenségekkel. Azaz nem könyvekbe írt mondatok összessége, nem metrikailag helyes verssorok egymás mellé helyezése, nem egy esztétikailag megfelelően megalkotott épületterv, hanem velünk élő erő és valóság, mely a világban való eligazodásunkat segíti, és a személyesség szintjén képes inspirálni. Összeköt közös emberi örökségünkkel, egyben lehetővé teszi önmagunk kibontakoztatását. Kiválóan foglalja ezt össze egy kanadai francia költemény (Hector de Saint-Denys Garneau: *Csend*), melyet természetesen ő fordított:

Minden szó bennem-valóvá változik
Szám kincsrejtő ládaként lezárul
Nem ejt ki többé időben létező
mulandó szavakat
Bezárul s kincsként őrzi minden szavát
Védve a szennyes idő érintésétől
a múlt időétől.

Nemzet. A nemzet tagadhatatlanul gondolkodása központi fogalma. A közös múlton és a közösség valóságán túl Tellér Gyula a nemzetben rejtett érzelmi-érzeti egységet is látott, amely képes széles körű szolidaritást teremteni az egy nemzethez tartozó egyének között. Ez a szolidaritás számára nem valamiféle elvont, tankönyvi tétel volt, erről meggyőzően tanúskodik *Néhány szó a nemzetről* című 2004-es írása. A nemzetben, végső soron, a szolidaritás olyan gyakran rejtett hálózatát azonosította, ami képes tompítani az egyénre nehezedő – és a rajta kívül álló – történelmi és politikai nyomást, és így képes a mindennapokat élhetővé tenni, minden külső befolyás ellenére. Természetesen ez a szolidaritást teremtő érzelmi-érzeti egység nem egyszer és mindenkorra adott, nem készen kapjuk, hanem minden generációnak folyamatosan meg kell teremtenie, újraértékelve a múlt tanulságait és beledolgozva a kortárs tapasztalatokat is. A nemzet gondolatára, és ezen keresztül az egyéneket történelmileg és kulturálisan szituált közösségé formáló szolidaritás megfelelő működésére, számos veszély leselkedik. E veszélyek nem függetlenek a gazdaság piaci logikájától, mely arra törekszik, hogy „a tekintélyen, bizalmon, szereteten alapuló emberi kapcsolatok a piacon szerződő felek közötti kapcsolatok mintájára alakuljanak át”, továbbá – ahogy arra oly sokszor utalt – a posztmodern dekonstrukciós mozgalom mindent alkotóelemeire bontó törekvései a közösségi – családi és nemzeti – szolidaritás hagyományos és évezredek óta működő alapintézményeit sem kímélik (tekintély, bizalom, haza). Meggyőződéssel

gondolkodása központi fogalma volt a nemzet

vallotta, hogy a nemzetet meg kell őrizni, még ha a piac és a posztmodern igen komoly szorításba fogta is a 20. század végére; ebben az erőfeszítésben különösen fontos szerepet kell kapnia a nemzeti kultúrának és azon belül a nemzeti nyelv megőrzésének.

Iskola. Pályáját általános iskolai tanárként kezdte, és annak ellenére, hogy később már nem tanított, kivéve néhány egyetemi kurzust, mégis élete végéig erősen kötődött az oktatás világához, és figyelemmel kísérte annak folyamatait. Számára egyértelmű volt a kapcsolat a nemzet és az iskola között, az oktatás a szellemi és kulturális értelemben felfogott „nemzetreprodukció főszereplője” volt és maradt a szemében. A nemzet generációkon átívelő érzelmi és szolidaritási hálózatának megteremtésében kiemelt szerepet játszik az oktatás, mivel – tömören megfogalmazva – képes megteremteni a közösség érzetét a közös tudás és attitűdök átadásával és kimunkálásával. Könnyű lenne ezt a gondolatot valamiféle faék egyszerűségű nacionalista indoktrináció megalapozásának látni, de semmi sem állt volna tőle távolabb. Ugyanis ez a gondolat beágyazódott az emberről és a kultúráról vallott nézeteibe, és így valójában az emberség és a kulturáltság magyar közegben történő megteremtését jelentette. Árulkodó, hogy egy 2003-as előadásában (*Iskola és nemzet*) mely tárgyaknak szán központi szerepet egy jól működő oktatási rendszerben: történelem, irodalom, magyar nyelv, földrajz és zene.

Szükségtelen megjegyezni, hogy a magyar nyelven kívül minden említett tantárgynak létezik jelentős és megkerülhetetlen egyetemes dimenziója is, és annak átadását ugyanolyan magától értetődőnek tartotta, mint a magyar vonatkozású tudáselemekét. Mivel én is tanárcsaládból származom (anyai nagyapám iskolaigazgató volt, és azóta is tanít minden generáció) nagyon sokat beszélgettünk erről, és rezignáltan állapítottuk meg, hogy az oktatási rendszer problémáit, úgy tűnik, a rendszerváltás óta egyetlen kormányzat sem volt képes súlyának és fontosságának megfelelően kezelni.

Kritikai gondolkodás. Noha többször is szenvedélyesen kikelt a napjainkban akadémiai és közgondolkodói körökben igen népszerű kritikai elméletek ellen (melyek formálódását közelről követhette párizsi tartózkodásai során a '70-es évektől, és jó történetei voltak a szociológus „alapító atyákról”, például Pierre Bourdieu-ről), gondolkodása több ponton is egyértelműen kritikai természetű. Mindig igyekezett a felszín mögé látni, és az egyes, néha egymástól igen távol álló egyedi jelenségeket egy nagy konstrukció keretében rendszerként összekapcsolni, és ezzel azoknak az egyediségen túlmutató új értelemréteget adni. A legismertebb ilyen konstrukciója a „rendszerváltás rendszere”, melyben meggyőzően mutatja be, hogyan mozgatták a korszak történéseit nagyobb gazdasági és politikai folyamatok, melyek mind a társadalmi bizonytalanság és a politikai gyengeség fenntartásában voltak érdekelték. E „nagy konstrukciók” lehetővé tették, hogy a rendszerváltás egyes szereplőit és különféle történéseit

összefüggően legyünk képesek magyarázni. A „rendszerváltás rendszeréhez” hasonló fontosságú szerintem a „három rész-Magyarországról” – polgári, urbánus és szocialista – alkotott elmélete, mely a 20. századi társadalomtörténeti és politikai folyamatok meg-

értéséhez kínált részletgazdag háttérrel és makroszintű magyarázatot. Ki kell emelni, hogy e „szellemi konstrukciók” megalkotása során – melyek egyszerre voltak kritikai és konstruktivista természetűek – gyakran rendkívüli nyelvi leleménnyel fogalmazta meg gondolatait (például: a rendszerváltás rendszere, megalvadt struktúrák, pénzszivattyúk, uzsorakörök vagy polgári Magyarország), s ezek komolyan hozzájárultak ahhoz, hogy gondolatai szélesebb körben is hatást gyakoroljanak.

Beszélgéseink során többször felvettem neki, hogy nekem túlzottan konstruktivista a felfogása egyes pontokon, nem számol a spontaneitással, az ismeretlennel, az egyszerű véletlennel, vagy az emberi megismerés és tudás természetszerű korlátaival. Ezeket a megjegyzéseimet mindig mosolyogva hallgatta, de sosem söpörte le (pedig meglehetett volna).

» a polgári Magyarország gondolatának kidolgozója

TELLÉR GYULA ÖRÖKSÉGE

A gyász még sokáig velem marad, és velem maradnak azok a kérdések és problémák is, amiket szerettem volna vele megbeszélni. Hiányát nem lehet betölteni, csak elfogadni és megtanulni együtt élni vele. Mégsem szeretném ezzel lezárni ezt a megemlékezést. Azt gondolom, hogy amikor elveszítjük a lelkesedést, amikor értelmetlennek látjuk, amit éppen csinálunk; amikor úgy tűnik, hogy nem jól mennek körülöttünk „a dolgok”; amikor megbicsaklani látszanak az addig biztosnak vélt bizonyosságok, mindig gondolhatunk Tellér Gyulára és örökségére. Ez az örökség többretegű. Előttünk áll egy példa(kép): elkötelezettségéből, az egyetemes és magyar kultúra iránti töretlen rajongásából, munkabírásiából, a fiatalokkal szembeni feltétlen bizalmából és emberségéből mindig erőt meríthetünk. Rendelkezésünkre áll egy hagyaték: könyveit, cikket olvashatjuk, tanulhatunk belőlük, továbbgondolhatjuk azokat, versfordításait és nagyobb lélegzetű műfordításait pedig bármikor kézbe vehetjük, és élvezhetjük az egyetemes emberi kultúra azokon keresztül minket átható értékeit. Utolsóként, ránk hagyott egy eszmét is, melynek megvalósításából mi is kivehetjük a részünket: ez a polgári Magyarország. ■

Tellér Gyula 2015-ben átveszi a Széchenyi-díjat, mögötte balról jobbra Áder János köztársasági elnök, Orbán Viktor miniszterelnök és Kövér László házelnök
(Orbán Viktor hivatalos Facebook-oldala)